

Stine Thidemann Faber

Den subjektive oplevelse af klasse

Denne artikel bygger på forskellige kvinders fortællinger om sig selv og deres forestillinger om hverdagen og dens sammenhæng. Den refererer til afhandlingen *På jagt efter klasse*, i hvilken ærindet har været at studere klasse på "mikroniveau" og ved hjælp af interviews belyse, hvordan klasse, i processer der interagerer med køn og andre sociale differentieringer, præger kvinders erfaringer og oplevelser, deres opfattelse af dem selv og andre og de muligheder, der er tilgængelige for dem. I interviewene afvises sociale forskelle i udgangspunktet, eller de pakkes ind og underspilles for så alligevel at dukke op bl.a. i de skillelinjer, kvinderne selv fremdrager som vigtige og i måden, hvorpå de betragter og vurderer sig selv og andre. Klasse giver sig langt hen ad vejen til kende i form af grænser mellem os og dem. Afstandtagen til andre viser sig især i moralske distinktioner, og når kvinderne mere eller mindre direkte henviser til folk, der tænker, handler eller prioriterer anderledes og indimellem uforståeligt for dem.

Søgeord: Klasse, køn, social differentiering, moralske distinktioner, Bourdieu, symbolsk grænsedragning.

I dag er der en tendens til, at der forskes påfaldende lidt i klasse, klasseforskelle og klassekonflikter. I takt med at middelklassen er vokset i omfang, og forskellige klasseinteresser er blevet mindre tydelige, er klasse som analytisk kategori gledet i baggrunden. Der er stor uenighed om, både hvordan begrebet skal defineres og afgrænses, og om hvorvidt det overhovedet giver mening at tale om klasser i forhold til nutidige samfund. At klassebegrebet betragtes som forældet og gammeldags, betyder imidlertid ikke, at fænomenet er ophørt med at eksistere i det virkelige liv. Forskning dokumenterer løbende, at der er stor social ulighed, når det fx kommer til økonomiske fordelinger, adgang til højere uddannelser og i statistikkerne over sundhed og dødelighed. Størstedelen af denne forskning baserer sig på kvantitative analyser af mennesker placeret efter uddannelse og/eller position på arbejdsmarkedet. Sådanne analyser har sin egen ret, men mit ærinde har været et andet. Jeg har ønsket at undersøge klassers subjektive dimension, og jeg har ønsket at fokusere på, hvordan forståelse og håndtering af egen position skabes.

I det følgende skal jeg fokusere på, hvordan klasse manifesterer sig i kvinders fortællinger om hverdagsliv, og på hvordan klasserelaterede forskelle opleves og kommer til udtryk sammen med andre differentieringsformer, først og fremmest køn. Der fokuseres især på, hvordan de interviewede kvinder selv opfatter deres sociale virkelighed og deres egen position i denne, hvordan de bedømmer andre og selv oplever at blive bedømt af andre samt hvilke aktiviteter og relationer de investerer i.¹ De kvinder, hvis fortællinger danner baggrund for artiklen, er alle udvalgt strategisk på baggrund af en survey² ud fra dels forskellige baggrundsinformationer (alder, ægteskabelig status, økonomisk situation, uddannelsesbaggrund, nuværende beskæftigelse, bopæl, etc.), dels efter hvad de havde svaret på en lang række spørgsmål om bl.a. politiske holdninger, kulturelle præferencer, etc.. Jeg vidste med andre ord ganske meget om de kvinder, jeg skulle interviewe på forhånd, og jeg havde bevidst søgt at sammensætte et udvalg fuld af kontraster og forskelligheder. Et særskilt udvælgelseskriterium var desuden, at kvinderne skulle være mødre. Jeg havde fra start af en idé om, at dette kunne blive en væsentlig differentieringsfaktor – at moderskab potentielt skiller og forener kvinder, og er en vigtig arena, hvor klasse og køn "spiller sammen", og hvor såvel samfundsmæssige som individuelle forventninger brydes (se også Faber 2008 & 2009).

Teoretiske udgangspunkter

Teoretisk tages afsæt i den franske sociolog Pierre Bourdieus forståelse af klasse som noget, der produceres i relationer mellem mennesker, og som noget der eksisterer både som materielle fordelinger og som symbolske repræsentationer og mentale strukturer. Bourdieus pointe er, at de reelle konsekvenser af klasseforskelle inkluderer både materielle og kulturelle ulighedsskabende processer gennem hvilke, vi tolker og forstår verden, og magten bag disse processer ligger i den naturlighed, hvormed de får betydning for det enkelte



menneskes erfaring, erkendelse, handlemuligheder samt adgang til deltagelse, anerkendelse og indflydelse.

Ifølge Bourdieu produceres klasse altså i forhandlinger mellem mennesker og forstås som en mangfoldighed af sociale relationer, der koordinerer den sociale virkelighed, og de hverdagsaktiviteter vi indgår i med andre. Bourdieu knytter også klasse til praksis, og illustrerer overbevisende, at klasse viser sig i en social organisering af bl.a. smagspræferencer, livsstile, kulturelt forbrug og i værdier og holdninger (Bourdieu 1984). Bourdieus pointe er, at de valg, som sædvanligvis knyttes sammen med individuelle overbevisninger og tolkes som udtryk for personlig smag, har en stærk sammenhæng med social baggrund. Smag, livsstile, kulturelle praktikker samt holdninger og værdier fungerer med andre ord som markører for underliggende klassesdistinktioner (Priour & Roselund 2006).

Klasse viser sig imidlertid ikke kun som praksis, men også som en erfaring, vi bærer i kroppen. Mennesker mærker og sanser den sociale orden i og med sin krop. Bourdieu beskriver således også, hvordan de objektive strukturer bliver til mentale strukturer, der indlejres i kroppen (Bourdieu 1990). Bourdieus forståelse af klasse som en kropsliggjort erfaring er tæt knyttet til hans habitusbegreb. Habitus er en form for praktisk sans; et erhvervet system af præferencer og principper for, hvordan den sociale virkelighed skal anskues og opdeles, og et mere eller mindre ubevidst (pre-refleksivt) handlings- og holdningsberedskab, gennem hvilket mennesker reagerer, tænker og orienterer sig i den sociale verden (Bourdieu 1997).

En anden væsentlig reference er den poststrukturalistiske kønsforsker Judith Butlers teori om performativitet (1990, 1993). Inspireret af Butler kan klasse både betragtes som en handling: klasse er noget, vi gør, og som en dramatisk fremførelse: klasse er noget, vi viser. Ved at begrebsliggøre klasse som en aktiv og kreativ gøren/fremførelse rettes fokus mod, hvordan identitetskonstruktioner opstår gennem indtagelse og forhandling af forskellige positioner. Butler betragter i højere grad end Bourdieu subjektet som en fragmenteret og modsætningsfuld størrelse, og hun sætter i det hele taget fokus på de midlertidige aspekter af social handling, fx når det kommer til identifikationer og sociale positioner, som knyttet til gentagelse og citerende praksisser, og ikke kun som tilpasning og akkommodation.

I forhold til at kunne analysere samspillet mellem køn og klasse er jeg desuden inspireret af den engelske sociolog Beverley Skeggs (1997). Ligesom Bourdieu og Butler lægger Skeggs vægt på, at klasse og køn ikke kun kan forstås som sociale positioner forankret i strukturelle organiseringer, men også som levede identitetsskabende kategorier (Christensen & Siim 2006). Mens sociale positioner handler om objektive betingelser, altså om hvor meget adgang man har til kulturel, økonomisk, social og symbolsk kapital, så er pointen at køn og klasse også spiller en central rolle i menneskers identitetsdannelse som kategorier og klassifikationssystemer, der fungerer som symbolske grænse-dragninger i forhold til, hvem man føler et tilhørsforhold til, og hvem man markerer afstand til (Christensen 2008).

Der er særligt to nøglebegreber i Skeggs analyser, som er relevante at introducere her. Det ene er respektabilitet. Ifølge Skeggs har forskellige kvinder ulige forudsætninger for at fremstå som respektable, eftersom kategorien "kvinde" altid produceres i processer, som også inkluderer klasse. Sådan som Skeggs bruger begrebet, er respektabilitet en værdi, som knyttes til mennesker gennem moralske diskurser – det dannes bl.a. ud fra de selvfølgeligheder og enigheder, hvormed folk karakteriserer, hvem som er respektable, og hvem som ikke er. Respektabilitet er, hævder Skeggs, noget, man enten har eller ikke har, afhængig af hvilken klasse man tilhører. Mens respektabilitet i hovedsagen er en del af middelklassens identitetsgrundlag, betragtes dette ikke som noget arbejderklassekvinder er selvskrevet til at have eller at få (Skeggs 1997).

Det andet begreb er dis-identifikation. De arbejderklassekvinder, som Skeggs har fulgt i sit feltarbejde, gør oprør mod den traditionelle kvindelige arbejderklasseidentitet. De kæmper således mod at blive stemplet som vulgære, billige og seksuelt tilgængelige, hvilket er de egenskaber, som de især oplever bliver knyttet til arbejderklassens kvinder. I forsøget på at undgå association med dette billede, investerer kvinderne mange kræfter i deres fremtoning, påklædning, fritidsinteresser, hjemmets udsmykning o. lign. – alle investeringer, som Skeggs tolker som forsøg på at passere som middelklasse (Skeggs 1997). Når Skeggs således anvender begrebet disidentifikation, er det i et forsøg på at indfange arbejderklassekvindernes markerede afstand til deres egen identitetskategori. Dermed er dis-identifikation, som Jensen (2007) også skriver, ganske forskelligt fra et indifferent fravær af identifikation (som vi blot kunne kalde ikke-identifikation). For Skeggs er aktiv og markeret disidentifikation snarere en strategi, som mennesker kan iværksætte for at afvise eller undgå at blive positioneret på en måde, som de af den ene eller anden grund finder truende eller associeret med et fravær af symbolsk værdi.

Også franske Michelle Lamont (1992, 2000) har i flere studier været optaget af de symbolske grænser, som mennesker gør brug af, når de kategoriserer sig selv og andre; dvs. de kriterier og typifikationssystemer, mennesker benytter sig af, når de skelner mellem "deres type af mennesker" og "mennesker, som

ikke er deres type" samt den gråzone af mennesker, som er ligegyldige og blot tolereres. Lamonts arbejde er nært beslægtet med Bourdieus. Hun ender imidlertid med at kritisere Bourdieu på en række punkter; bl.a. mener hun, at han fokuserer for meget på de socioøkonomiske og kulturelle distinktioner og overser, hvor stor en betydning de moralske distinktioner rent faktisk har. Nøglen til den måde, vi mennesker evaluerer og rangerer distinktioner, hævder Lamont, gemmer sig i konkurrerende moralforestillinger. Når mennesker skaber skel mellem sig selv og andre, er det ganske ofte med udgangspunkt i moralske forskelle; ved at gøre krav på bestemte egenskaber, som "de andre" menes at mangle. Disse relaterer sig typisk til livsstil og personlige egenskaber – økonomisk sans, renlighed, soberhed, kulturel dannelse, ærlighed, osv. Mange af disse egenskaber betragtes som kropsliggjorte og indkodede i udseende og opførsel og anvendes især i forhold til at markere en afstand til mennesker, der tilhører arbejderklassen.

Klasse italesættes kun modstræbende

Når du vælger at beskæftige dig med klasse, bevæger du dig ind i et mineret område. For hvorfor insistere på at tale om klasseforskelle, når både høj som lav bliver foruroligede og generede? Klasseforskelle vækker misundelse, afsky eller irritation. Så bastant formuleres det af den svenske debattør Anneli Jordahl (2003). Hun går endda så vidt som til at sige, at klasse er inficeret. Inficeret med forlegenhed og skam; forlegenheden over at være "en af de privilegerede" eller skammen over ikke at være det.

Sikkert er det i hvert fald, at klasse er et ubehageligt og foruroligende emne at interviewe om. Mens jeg gennemførte den interviewundersøgelse, som præsenteres her, blev jeg ofte ramt af en følelse af at snage og spørge til ting, som ikke vedkom mig. Jeg fandt det svært at være imødekommende, høflig og taktfuld og samtidig vedholdende spørge ind til sociale forskelle. Det gik tidligt i processen op for mig, at klasse er et tema, der påkalder sig stærke følelser. Dette handler ifølge den engelske klasseforsker Andrew Sayer om, at klasse har en dybereliggende betydning. Han skriver videre:

At spørge mennesker, hvilken klasse de tilhører, har en tendens til at forårsage komplekse reaktioner. Svarerne er ofte ubehjælpelige, defensive og undvigende som om spørgsmålet er normativt og handler om hvorvidt de fortjener deres klasseposition, eller om hvorvidt de betragter sig selv som underlegne eller overlegne i forhold til andre (Sayer 2005:200; min oversættelse).

Ligesom Sayer oplevede jeg, at klasse i interviewene kun blev italesat modstræbende og for det meste indirekte. Sociale forskelle blev i stedet nedtonet, pakket ind, underspillet, talt væk eller afvist. Der syntes at være et paradoks mellem på den ene side den flygtighed, der kom til at præge interviewene i

samme øjeblik klasse blev fokus for samtalen, og på den anden side den kraft, hvormed klasse alligevel tog form; bl.a. i de skillelinjer, kvinderne selv fremdrog som vigtige og i måden, hvorpå de betragtede og vurderede sig selv og andre.

Selvom de interviewede kvinder nødigt snakker om klasse direkte, er der ingen tvivl om, at langt de fleste anerkender, at sociale forskelle findes. Flere af de interviewede kvinder taler således om "bunden" og "toppen" af samfundet eller bruger ord som "det sociale hierarki" eller "den sociale rangstige". Langt de fleste af kvinderne insisterer imidlertid på at fremstille sig selv som almindelige. Det gælder både de privilegerede og de mindre privilegerede. Helt centralt i forhold til disse resultater er Skeggs' forståelse af disidentifikation. På baggrund af mit materiale konkluderer jeg således, at der er en tendens til, at arbejderklassekvinderne afviser at identificere sig med deres position, fordi de ikke oplever, at denne indeholder noget positivt.

Samtidig finder jeg også noget, som måske er mere relevant at kalde miskendelse snarere end disidentifikation. Det gælder i hvert fald for flere af de middelklassekvinder, jeg har interviewet, at de ikke ønsker at vedkende sig deres privilegerede tilværelse. I interviewene har de således ofte en tendens til at bagatellisere og underkommunikere betydningen af økonomi og materielle besiddelser – som da jeg fx interviewer Solveig, der er en temmelig velhavende advokatfrue, men som alligevel insisterer på, at hun er "som folk er flest". Selvom Solveig i surveyen har angivet, at hun mener at tilhøre overklassen, nedtoner hun dette, da hun sidder ansigt-til-ansigt med mig. Her insisterer hun i stedet på at tilhøre middelklassen. Ligesom Solveig bruger også flere af de øvrige middelklassekvinder overklasse som en negativ markør. Flere af kvinderne synes at have en opfattelse af at de rige går op i de forkerte ting og har nogle forkerte værdier, og de ønsker ikke den sociale overordning, som følger deres sociale position. Dette bliver også tydeligt, da jeg interviewer Berit og spørger hvilken klasse hun vil placere sig selv i. Hun svarer da følgende: "I forhold til væremåde osv. så er det middelklassen, men økonomisk, så er det overklassen".

Det er ikke kun middelklassekvinderne, der præsenterer sig selv som en del af samfundets midte. Også de kvinder, som objektivt set ville kunne placeres i arbejderklassen, insisterer på at tilhøre middelklassen. Når alle, uanset uddannelsesniveau og økonomiske ressourcer, betegner sig som tilhørende midten af samfundet, handler det om den livsstil, mennesker knytter sammen med middelklassen. At tilhøre midten knyttes sammen med at være anstændig og arbejdsom, at have et præsentabelt hjem, en bil, ferie, nogle dejlige ting og et grundlag for at kunne give børnene en værdig fremtid – eller mere overordnet og grundlæggende sammen med kontrol, moral og evnen til at tage hånd om egen skæbne og lod i livet (Urcioli 1993).

I det omfang de interviewede kvinder refererer til sociale forskelle, præsenteres disse i stedet som udtryk for individers personlighed, livsstil og valg.

De andre prioriterer anderledes, end man selv gør. Men klasse er alligevel helt tiden til stede i interviewene, fordi middelklassekvindernes normer og værdier ofte formuleres i en skjult modsætning til arbejderklassens og omvendt. På den måde kan man tale om, at kvinderne kontinuerligt udfører et mere eller mindre ubevidst distinktionsarbejde, der i varierende grad tager udgangspunkt i, udtrykker, medkonstruerer og ekspliciterer klasserelaterede forskelle. Tilhørsforholdet til et klasse-mæssigt fællesskab konstitueres i vid udstrækning ved at der trækkes grænser både *opover* (mod de fine og dem der tror at de er mere end andre) og *nedover* (mod dem som opfattes som mindre respektable end en selv fx dem der står uden for arbejdsmarkedet eller på anden måde er tabt af samfundet). I italesættelsen af disse symbolske grænser anvender kvinderne ofte eufemismer. Her tænker jeg fx på sætninger som "de lever på en helt anden frekvens end os" (Laila om sin svoger og svigerinde, der er meget velhavende) eller "det er jo en helt anden verden de lever i" (Tanja om sin svoger og svigerinde, der er på kontanthjælp).

I interviewene fungerer moderskab som en særlig vigtig parameter, når kvinderne vurderer sig selv og andre. Grænsen mod dem, som er forældre på en forkert måde, er især betydningsfuld. I flere tilfælde knyttes forholdet til børnene og de familiære forpligtelser specifikt sammen med spørgsmålet om moral. Den moralske fordømmelse nedad angår fx spisevaner og overvægt – fx tages der afstand fra forældre, der giver deres børn pålægsschokolade i madpakken eller ofte spiser på McDonalds – mens den moralske fordømmelse opad især viser sig som en moralsk afstandtagen til de velhavende, som måske nok kan købe alverdens fine ting til sine børn, men ikke kan købe tid og nærvær. Især i interviewene med kvinderne fra arbejderklassen og den lavere middelklasse konstrueres en særlig fortælling om moderskab og familieliv.

Tre empiriske nedslag

I det følgende skal jeg lave tre empiriske nedslag. Til det formål har jeg udvalgt tre af de interviewede kvinder – Joan, Margit og Marianne – da jeg ønsker at bruge deres fortællinger som eksempler på, både hvordan de interviewede kvinder er tvunget til at agere inden for nogle objektive rammer og betingelser, men også på hvordan de hver især arbejder med at bevæge disse.

- Via Joans fortælling skal jeg uddybe, hvordan forskelsmarkeringer via moderskabet bruges til at skabe en moralsk distance til dem højere oppe i hierarkiet.
- Med Margits fortælling skal jeg vise eksempler på den form for afstandtagen fra de lavere klasser, som eksisterer i nuværende samfund.
- Til slut skal jeg via Mariannes fortælling illustrere, hvilken betydning livsbanen har i forhold til identitetsdannelse.

Forskelsmarkeringer via moderskabet

Joan er sidst i tyverne. Hun bor i et socialt boligbyggeri i et område af Aalborg, som betragtes som mindre attraktivt. Hun står uden for arbejdsmarkedet og har gjort det i mange år. Hun bor alene med sin søn, og forklarer, at hun kun har ganske få midler at gøre godt med i det daglige. Alligevel siger Joan i interviewet, at hun trives med at være arbejdsløs. Hun synes at have en decideret modvilje mod at lade lønarbejdet strukturere hverdagslivet og beskriver direkte sin manglende tilknytning til arbejdsmarkedet som en fordel, da hun dermed kan give sin søn den trygge opvækst, som hun synes, at han har krav på:

Idet jeg går hjemme, har jeg dobbelt så meget overskud til min søn, som andre har. Det, synes jeg, er skønt. Den tid, jeg har med mit barn, betyder rigtig meget (...). Det værdsætter jeg højere end at gå på arbejde og tjene penge. Jeg vil hellere bruge min tid på ham.

Joan fremhæver gerne sig selv og sine værdier på bekostning af andre. "Jeg gør mange ting med min søn i forhold til andre forældre", forklarer hun og positionerer i interviewet sig selv som en ordentlig, moralsk, omsorgsfuld og nærværende mor, mens hun differentierer sig fra middelklassemodre, som hun mener, afleverer for tidligt og henter for sent, ikke har tid til børnene, stresser og mangler overskud. Selvom Joan for så vidt lever op til de kriterier, som andre knytter til det dårlige moderskab/det ansvarløse forældreskab (hun er enlig, arbejdsløs og bor i et mindre attraktivt område), ser hun ikke sig selv på denne måde. Joan er bevidst om, at hun objektivt set har en lav position i samfundet, og dette danner baggrund for etablering af et alternativt værdisystem. Hun skaber simpelthen sit eget syn på verden ud fra værdier, som hun selv synes er vigtigere end økonomi, uddannelse og formel magt/status. Først og fremmest tager hun afstand fra "karrierekvinder", som hun mener arbejder for meget og prioriterer forkert. For Joan, som for flere af de andre arbejderklassekvinder i mit materiale, anvendes moderskabet til at formidle moralske egenskaber. Familielivet har en vigtig symbolsk betydning for disse kvinder – det er i vid udstrækning via børnene og arbejdet i familien, at de konstruerer sig selv som respektable; som værdige til anerkendelse.

Arbejderklassekvindernes moralske distancering til middelklassen ses også, når jeg i interviewene spørger til parforhold, kønsarbejdsdeling og holdninger til ligestilling. Her ses det bl.a., at flere af arbejderklassekvinderne i høj grad forbinder feminisme med bedreviddende og moraliserende middelklassekvinder. Kampe og diskussioner om parforhold, kønsarbejdsdeling og ligestilling betragtes i stedet som lettere barnagtige og fjollede; det er ikke besværet værd, og "man" skal ikke spilde sin tid på den slags ubetydeligheder. For flertallet af arbejderklassekvinderne opleves en mere traditionel rollefordeling som uproblematisk og fungerer snarere som en kilde til stolthed. Lidt

forenklet kan man sige, at arbejdet i familien og omsorgen for børnene opleves som mere selvrealiserende end et underbetalt job som ikke giver status.

Jeg mener, det er vigtigt, at vi forholder os til den implicite kritik, som ligger i arbejderklassekvindernes fortællinger. Denne gruppe af kvinder bliver sjældent hørt i dagens debat. Dermed fjernes opmærksomheden let fra det faktum, at kvinder kan have modstridende interesser. Min pointe er, at det er vigtigt at være opmærksom på, at kvinder med ingen eller lav uddannelse kan have andre interesser end højtuddannede kvinder med gode positioner på arbejdsmarkedet. Hvor nogle ligestillingssager har bred tilslutning (fx kampen for ligeløn), er andre ligestillingsspørgsmål mere kontroversielle (fx holdningen til kønskvotering og delt barselsorlov) (se også Ellingsæter, Noack & Rønsen 1997). Vigtigt er det i hvert fald, at vi tager højde for klasse-dimensionen. Idag er det middelklassens livsprojekt, der bliver præsenteret som idealet, alle andre bør stræbe efter, men mange af de problematikker, som middelklassens kvinder fokuserer på, relaterer sig ikke til arbejderklassekvindernes virkelighed. Udfordringen fremover består derfor i at udforme en politik, som kan gøre ligestilling til noget relevant og realiserbart også for kvinder, som ikke har adgang til magtpositioner i arbejdslivet.

Afstandtagen fra de lavere klasser

Det næste, jeg skal skrive om, er den form for afstandtagen fra de lavere klasser, som jeg finder spor af i mit empiriske materiale. At sociale forskelle ikke bare former materielle uligheder, men også ulighed, når det kommer til anerkendelse bliver især tydeligt, da jeg interviewer Margit. Her får jeg et barsk indblik i, hvad det vil sige at være kvinde og nederst i hierarkiet på arbejdsmarkedet. Margit har erfaringer med mange jobs bl.a. har hun i flere år arbejdet på en fiskefabrik og gjort rent – i dag arbejder hun som kantineassistent. I det følgende interviewuddrag fortæller Margit om dengang hun arbejdede i rengøringsbranchen:

Jeg var blevet sendt ud og gøre rent på en skole, og det var altså... Det var et ufattelig utaknemmeligt job. Altså, der var nogen der kom og tjekkede, om man gjorde det ordentligt, og de gik bare forbi én, som om man overhovedet ikke eksisterede (...) Når man gør rent, er man jo ingenting. Der er man bare nederst og kan ikke engang forvente at blive set. (...) Jeg var klar til at løbe skrigende væk – "Hvad er det her for en verden?". (...) Jamen, de værdigede mig ikke engang et blik. Jeg kunne ligeså godt have været en flue på væggen. Det var meget ubehageligt.

Det, Margit møder på arbejdsmarkedet, er en form for klasserelateret ydmygelse. Hun anerkendes ret og slet ikke som et menneske og bliver offer for det, som Bourdieu kalder, symbolsk vold. Når Bourdieu skriver om den magt, der ligger i et blik, benævner han dette som "det nedvurderende blik". Foucault

er inde på noget tilsvarende, når han bruger terminologien "det overvågende blik". Margit beskriver på sin vis noget, der er værre; hun bliver slet og ret overset. Hun er ikke værdig til at blive set. Man kan sige, at hun oplever, det som Honneth kalder "en form for usynliggørelse, en laden-forsvinden, som åbenlyst ikke har noget at gøre med den fysiske ikke-tilstedeværelse, men med ikke-eksistens i en social betydning" (Honneth 2003:99). Konsekvensen er, at Margit rammes i sit selvbillede, og hun mærker virkningen af sin sociale position som en permanent tilstand af kropslig usikkerhed. Man kan decideret tale om, at den symbolske vold, som hun udsættes for, sætter sig i kroppen og forråder hende, hver gang hun er i et socialt underlegenhedsforhold. Hun får ganske enkelt ondt i maven, fortæller hun: "Hvis jeg er i et selskab, hvor jeg ikke føler mig hjemme, så får jeg ondt i maven, fordi jeg føler mig utilstrækkelig".

Social status handler om, hvilken anseelse og anerkendelse andre giver en, og det er ikke til at komme udenom, at andres blik på en har betydning for, hvordan man vurderer sig selv. Margit har en tendens til at omforme den nedvurdering, hun møder i det omgivende samfund, til en nedvurdering af sig selv. Da jeg spørger hende om, hvorfor hun får ondt i maven, svarer hun, at hun føler sig forkert: "Jeg når dem jo ikke til anklerne!", siger hun. I tråd med Bourdieu kan man tale om, at de objektive strukturer for Margit bliver til mentale strukturer, der indlejres i kroppen. Hos Margit internaliseres klasse som en intim form for subjektivitet – som en "følelsesstruktur" som den engelske antropolog Raymond Williams (1961) også har kaldt det.

Den engelske feminist og historiker Carolyn Steedman skriver allerede i bogen *Landscape for a good woman* fra 1986, at det er lettere for mænd at identificere sig positivt med arbejderklassen, end det er for kvinder. Arbejderklasse-mændene kan ofte finde stolthed i nogle af de kvaliteter, som knytter sig til deres arbejde (fx fysisk styrke, loyalitet og udholdenhed), mens kvinder fra arbejderklassen først og fremmest defineres gennem deres mangler. Som Skilbrei (2003) også skriver, er arbejderklassekvinder langt oftere end mænd ufaglært frontpersonel, og samtidig yder de gerne en service, som forbindes med medfødte egenskaber (pleje, omsorg, rengøring, osv.). Dette betyder, at kvinderne, modsat mændene, ikke har en kompetence, som kunden ikke også har: De yder i princippet en service til kunder som kunne ha' gjort arbejdet selv, hvis de bare havde villet. Samtidig er det på sin plads at tilføje, at en række af de kvaliteter, som hidtil er blevet tilskrevet arbejderklassens mænd, ikke længere har samme værdi som tidligere. Der er ingen tvivl om, at mænds position på arbejdsmarkedet har ændret sig, og taberne på det postindustrielle og serviceorienterede arbejdsmarked synes rent faktisk at være arbejderklassens mænd (især de ufaglærte), hvilket danner rammen om nye typer af sociokulturel differentiering og nye former for social marginalisering (se også Faber 2006).

På klasserejse

I tråd med Bourdieu konkluderer jeg, at livsbanen i høj grad har betydning for menneskers identitetsdannelse. I denne forbindelse arbejder jeg med begrebet klasserejse, da jeg synes, at rejsemetaforen fanger nogle af de helt centrale problematikker, som følger med social mobilitet. Den rejsende møder fremmede kulturer, vaner, skikke og normer og vil ofte opleve, at dette ikke bare ændrer hans/hendes opfattelse af den nye verden, men også af den verden han/hun efterlod derhjemme.

Noget af det, som kendetegner klasserejsende, er en form for rodløshed, som beror sig på, at de klasserejsende ikke længere føler, at de rigtigt hører hjemme nogen steder. De har på forskellige vis fjernet sig fra barndommens kultur og livsvilkår, og samtidig har mange en udefinerbar følelse af heller ikke rigtigt at passe ind i de miljøer, de nu indgår i, måske endda kombineret med en følelse af at have svigtet deres baggrund (se fx Molin & Ågren 1991, Wennerström 2003, Prieur 2006).

I det følgende skal jeg trække på eksempler fra interviewet med Marianne. Marianne kommer fra en traditionel arbejderklassebaggrund, men har klaret sig godt på arbejdsmarkedet og sidder i dag i en ledende stilling i et IT-firma. Hun fortæller i interviewet, at hun og hendes mand, i takt med at de er kommet til penge, har mistet kontakten til en stor del af den gamle omgangskreds. Jeg får i løbet af interviewet med Marianne en klar fornemmelse af, at hun har skulle lære at begå sig i nye sammenhænge og tillære sig koder, der ikke er en indarbejdet del af hendes habitus; bl.a. koder vedrørende mad, vin og etiketteregler.

Som en del af sin klasserejse har Marianne lært at genkende og anerkende både de forskellige markører for kapital, og modsætningsforholdet mellem det, som Bourdieu betegner som legitim smag versus folkelig smag. Det fremgår også af følgende interviewuddrag, hvor Marianne fortæller om forskellen på at gøre besøg hos de gamle venner i forhold til at gøre besøg hos de nye venner:

Det kan da godt være, at det er en glaseret hamburgerryg, man får, men det smager da også godt. Og det er da ikke sikkert, der er stearinlys på bordet, eller lige en dug og servietter, der passer sammen. (...) når det er nogen af vores andre venner, vi så kommer til, som måske ligger mere på samme niveau som os, så er jargonen lidt en anden; der er velkomstdrink, og der er dækket op med det fineste sølvtøj, og de rigtigt fine vinglas og ting og sager. (...) Jeg synes også godt, man kan høre det, når man taler sammen. Altså, vi har ikke noget... vores andet vennepar dem taler vi også rigtig godt sammen med, selv om de måske ikke sådan har samme sprogbrug, og nu skal vi huske og hilse og Emma Gad og alle de der ting. Altså, vi har ikke noget imod det. Og vi kan så også se, når tingene måske går helt over gevind.

I og med Marianne får markant flere penge mellem hænderne, og begynder at færdes i andre kredse, begynder hun også at orientere sig i verden på en anden måde. Hun ændrer fx forbrugsvaner og manerer, og hun dyrker aktiviteter, som bærer den øvre middelklasses mærke. Hun fortæller bl.a., at hun idag køber sig til spa-behandlinger, bliver masseret og får ordnet negle, og forklarer at det ikke er noget, som hun gjorde tidligere:

Det gjorde jeg ikke førhen. (...) Vi havde heller ikke helt pengene til det dengang, men jeg tror også lidt, at det hænger sammen med, hvad det er, man gør i den homogene gruppe. Hvad er det, vi gør med vennerne? Hvad er det for en livsstil, vi har, men nå ja, så får man lavet negle, eller så får man lige en luksus spa behandling eller køber en rigtig god rødvin, selv om den måske godt kunne have været billigere, for den skal jo bare ned, ik? Jeg tror, at det også har noget at gøre med, hvor man er, og hvem man er sammen med.

Jeg mener, at man kan tolke Mariannes ændrede forbrugsvaner og livsstil som et udtryk for hendes måde at konstruere distinktioner mellem sig selv og andre. Ved at købe sig til spa-behandlinger, få ordnet negle eller modtage ansigtsbehandlinger og massage symboliserer Marianne ikke bare en måde at fremføre heteroseksualitet og femininitet på, hun fremfører ("performer" ville Butler sige) samtidig klasse (Butler 1990, 1993). Man kan tale om, at Marianne via sit tilvalg af et bestemt forbrugsmønster ekspressivt kommunikerer sit klasse-mæssige tilhørsforhold. Det stemmer også overens med, at Bourdieu (1984) fx konkluderer, at subjektive klasses tilhørsfølelser (klasseidentitet) i dag ofte markeres i forbrugsmønstre og via positive demonstrationer af en bestemt kulturel smag.

Når Marianne taler om sin klasses tilhørighed, er det i høj grad et spørgsmål om imitation, forhandling og bearbejdning. Man kan tale om, at hun i vid udstrækning iscenesætter sig selv på baggrund af de materielle og kulturelle ressourcer, som hun har adgang til og værdsætter i dag, og man kan tale om, at hun søger at vinde omgivelsernes respekt ved at imitere bestemte normer for kulturelt forbrug. Bourdieu arbejder i denne sammenhæng, inspireret af Thorstein Veblen (1975), med begrebet "conspicuous consumption", hvilket bedst kan oversættes som fremvisende eller iøjnefaldende forbrug. Det iøjnefaldende forbrug beskrives som et forbrug drevet af fremvisning af unødvendige produkter og aktiviteter. Ifølge Lawler (1999) knyttes det fremvisende/iøjnefaldende forbrug ofte sammen med mennesker fra arbejderklassen, der er kommet til penge, men menes at mangle den kulturelle kapital, som skal gøre dem i stand til at vide, hvad de skal bruge pengene på – de menes ganske enkelt at mangle smag. Selvom Marianne i høj grad forhandler og orienterer sig på baggrund af sin sociale position, og selvom hun i sin iscenesættelse og sin jagt på anerkendelse fremstår opadstræbende og prætentios i en Bour-

dieusk forstand, ønsker hun ikke at "tage hele pakken til sig". Jeg mener således ikke, at hun har et fremvisende/iøjnefaldende forbrug i begrebets fulde betydning. På den ene side efterstræber hun et andet og bedre liv end det liv, der leves i arbejderklassen. På den anden side ønsker hun at være loyal mod sine rødder og den måde at leve på, som hun er vokset op med og føler en stolthed over. På sin vis er Mariannes habitus stadig forankret i arbejderklassens normer og værdier, og tilegnelsen af den højere middelklasses normsæt synes derfor at være præget af en evig uro og af en konstant bearbejdning af egen identitet og tilhørsforhold.

Sammenfatning og konklusion

I denne artikel har jeg fokuseret på den subjektive oplevelse af klasse, og på hvordan følelser af klassetilhørighed idag manifesteres gennem modstand, afstandstagen og disidentifikation snarere end gennem accept og identifikation. Selvom de interviewede kvinder i udgangspunktet er tøvende med at italesætte det, har alle, når det kommer til stykket, en veludviklet sans for sociale skel og klasserelaterede forskelle. Forestillingen om samfundets sociale hierarki og/eller sociale rangstige eksisterer i bedste velgående, og kvinderne tager i interviewene hele tiden mere eller mindre bevidst hensyn hertil. Som jeg bl.a. har brugt Joan, Margit og Mariannes fortællinger til at illustrere, afspejler klasse sig på forskellig vis i kvindernes liv og erfaringer som forskelle i levevis og livsopfattelser, og klasse spiller i høj grad ind på kvindernes selvforståelse og på deres personlige oplevelser, erfaringer, dispositioner og handlingsvalg.

Social distance berører både kvinderne i arbejderklassen og i middelklassen. Således finder jeg, at middelklassens kvinder har stereotype opfattelser af arbejderklassen, og disse relaterer sig især til arbejderklassens moralske status. Tilsvarende har arbejderklassens kvinder stereotype forestillinger om middelklassen, som bl.a. bliver karakteriseret som egoistiske og præget af en manglende evne til at dyrke nære relationer. I begge tilfælde gælder det, at hverken arbejderklassen eller middelklassen defineres udelukkende ud fra kulturelle og økonomiske kriterier, men også ud fra et mønster af forkeret adfærd og negative karaktertræk. En væsentlig pointe i artiklen er således, at klasseforskelle konstrueres gennem et kompliceret positionerings- og distinktionsarbejde, hvor klasse især giver sig til kende i form af grænser mellem os og dem og via erklæret tilhørighed i moralske fællesskaber.

Som Bourdieu også fremhæver, må klasse forstås relationelt. Vi mennesker berøres i vores sociale tilværelse ikke kun af en bestemt slags materielle eksistensvilkår, af oprindelige erfaringer med den sociale verden, etc., men også *relationelt* – dvs. at vi berøres af vores relation til andre. Ved at fokusere på det relationelle aspekt ved klassekulturer fremstår disse ikke som statiske fænomener, men som noget der er i kontinuerlig bevægelse. Klasse må stadig redefineres og rekonstrueres – der er tale om en tilblivelses-/skabelsesproces snarere end en tilstand – hvilket også viser sig ved, at de interviewede kvin-

der på forskellig vis, aktivt og kreativt, bearbejder deres livsbetingelser; som når Joan fx siger, at det passer hende godt at være arbejdsløs, fordi hun så kan give sin søn noget, andre kvinder ikke kan (udearbejdende karrieredivider fra middelklassen). Eller når Marianne fx søger at positionere sig både gennem forbrugsvaner og manerer, men også gennem aktiviteter som bærer den øvre middelklasses mærke. I denne proces tager både Joan og Marianne – ligesom de øvrige kvinder gør i forhold til deres identitetsdannelse – *både* udgangspunkt i en forestilling om, hvordan køn bør gøres, og i en forståelse af, hvad "man" gør og bør gøre, når man tilhører arbejderklassen eller middelklassen. Det centrale i den forbindelse er fremhævelsen af, at identiteter konstant skal skabes og vedligeholdes, og at mennesker i denne proces har mulighed for i nogen grad at bearbejde og forhandle de positioner, som de bliver tilbudt.

Den overordnede konklusion er, at effekterne af klasseforskelle fortsat præger mange aspekter af individers hverdagsliv. I stedet for er være blevet udvisket, synes klasseidentiteter og -tilhørighed dog at have antaget nye former, som i mindre grad er centreret omkring kollektive fællesskaber og solidaritetsfølelser og i højere grad omkring individualiserede, emotionelle rammer. Selvom klasse fremtræder indirekte, er konklusionen, at individualisering og andre differentieringsprincipper ikke har gjort klassemønstre forældede – blot mindre synlige.

Noter

1. Resultaterne er tidligere samlet og præsenteret i afhandlingen *På jagt efter klasse* (2008), Ph.d.-afhandling, Institut for Sociologi, Socialt Arbejde og Organisation, Aalborg Universitet. Afhandlingen kan også downloades på http://vbn.aau.dk/fbspretrieve/15044245/Paa_jagt_etter_klasse (se også Faber 2010).

2. Afhandlingen er en del af det større forskningsprojekt *Social differentiering i nutidige samfund: Et studie af Aalborg* (også kaldet COMPAS efter projektets engelske titel "Contemporary Patterns of Social Differentiation: The Case of Aalborg"). Som en del af COMPAS-projektet blev der i efteråret 2004 gennemført en større surveyundersøgelse blandt et repræsentativt udsnit af den aalborgensiske befolkning. Respondenterne blev kontaktet på baggrund af udtræk fra Det Centrale Personregister og i alt 1174 deltog; 565 mænd og 609 kvinder. Se evt. mere om forskningsprojektet på <http://www.socsci.aau.dk/compas/index.htm>

Litteratur

Bourdieu, Pierre 1984: *Distinction. A Social Critique of the Judgement of Taste*. London: Routledge.

Bourdieu, Pierre 1990: "Kroppens sociale persepsjon. Noen foreløpige bemærkninger". I *Sociologi i dag*, 1990, nr. 3.

Bourdieu, Pierre 1997: *Den praktiske sans*. København: Hans Reitzels Forlag A/S.

Butler, Judith 1990: *Gender Trouble – Feminism and the Subversion of Identity*. New York: Routledge, Chapman & Hall.

Butler, Judith 1993: *Bodies that matter. On the discursive limits of sex*. London: Routledge.

Christensen, Ann Dorte & Birte Siim 2006: "Fra køn til diversitet – intersektionalitet i en dansk/nordisk kontekst". I *Kvinder, Køn & Forskning*, 2006, nr. 2-3.

- Christensen, Ann Dorte 2008: "Forandring, fællesskab og identitet. Tiltrædelsesfor- læsning d. 4. juni 2008". I *Sociologisk Arbejdsblad*, nr. 23, 2008, Institut for Sociologi, Socialt Arbejde og Organisation, Aalborg Universitet.
- Faber, Stine Thidemann 2006: "Klassernes fortsatte forsvinden". I *Kvinder, Køn & Forskning*, 2006, nr. 2-3.
- Faber, Stine Thidemann 2008: *På jagt efter klasse*. Ph.d. afhandling. Institut for Sociologi, Socialt Arbejde og Organisation, Aalborg Universitet.
- Faber, Stine Thidemann 2009: "En sans for forskelle: Klassetilhørighed og symbolsk grænsearbejde". I *Arbejderhistorie. Tidsskrift for Historie, Kultur og Politik*, 2009-10, nr. 3-1.
- Honneth, Axel 2003: *Behovet for anerkendelse*. København: Hans Reitzels Forlag A/S.
- Jensen, Sune Qvotrup 2007: *Fremmed, farlig og fræk. Unge mænd og etnisk/racial anden- hed – mellem modstand og stilisering*. Ph.d. afhandling. FREIA - Center for Kønsfor- skning, Institut for Historie, Internationale Studier og Samfundsforhold, Aalborg Universitet.
- Jordahl, Anneli 2003: *Klass – är du fin nog?* Stockholm: Bokförlaget Atlas.
- Lamont, Michéle 1992: *Money, Morals and Manners. The Culture of the French and the American Upper-Middle Class*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Lamont, Michéle 2000: *The Dignity of Working Men. Morality and the Boundaries of Race, Class and Immigration*. New York: Russell Sage Foundation.
- Lawler, Steph 1999: "Getting in and getting away: Women's Narratives of Class Mobil- ity". In *Feminist Review*, 1999, No. 63.
- Molin, Kari & Brit Ågren (red.) 1991: *Klassresan*. Malmö: Alfabeta Bokförlag AB.
- Prieur, Annick 2006: "Bourdieu's raseri: Sociologiens etiske og politiske projekt". I Prieur, Annick & Sestoft, Carsten 2006: *Pierre Bourdieu. En introduktion*. København: Hans Reitzels Forlag A/S.
- Prieur, Annick & Lennart Rosenlund 2006: "Det sociale rum, livsstilenes rum – og *La Distinction*". I Prieur, Annick & Carsten Sestoft 2006: *Pierre Bourdieu. En introduk- tion*. København: Hans Reitzels Forlag A/S.
- Savage, Mike, Bagnall, Gaynor & Brian Longhurst 2001: "Ordinary, Ambivalent and Defensive: Class Identities in the Nordwest of England". In *Sociology*, 2001, Vol. 53, No. 4.
- Sayer, Andrew 2005: *The Moral Significance of Class*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Skeggs, Beverley 1997: *Formations of Class and Gender. Becoming Respectable*. London: Sage Publications.
- Skilbrei, May-Len 2003: *Dette er jo bare et husmorjobb. Ufaglærte kvinner i arbeidslivet*. Rapport 17/03. Oslo: NOVA.
- Steedman, Carolyn Kay 1986: *Landscape for a good woman: A story of two lives*. Rutger: Rutgers University Press.
- Urciuoli, Bonnie 1993: "Representing class: Who decides?" In *Antropological Quarterly*, 1993, Vol. 66, No. 4.
- Wennerström, Ulla Britt 2003: *Den kvinnliga klassresan*. Göteborg Studies in Sociology, no. 19, Department of Sociology, Göteborg University.
- Vike, Halvard 2001: "Likhetens kjønn". I Lien, Marianne, Lidén, Hilde & Halvard Vike 2001 (red.): *Likhetens Paradokser. Antropologiske undersøkelser i det moderne Norge*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Williams, Raymond 1961: *Culture and Society 1780-1950*. Harmondsworth: Penguin.